

Marijan
Špoljar

Umjetnost i njezina upotreba

PETAR PRELOG, *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identitet*,
Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2018., 336 str.

ISBN 978-953-7875-49-7

Temat o odnosima kulture i politike, ili, u užem smislu, o relacijama između umjetnosti i kompleksa nacije i identiteta jedno je od temeljnih problemskih područja gotovo svake nacionalne kulture i kulturne povijesti. Bez obzira što se na prvi pogled čini da je prisutnost ove teme u nas intenzivnija i dugovječnija, hrvatski primjer nije izuzetak u odnosu na primjere drugih država i nacija, posebno onih koji su u svojoj novijoj povijesti prolazili mukotrpne puteve nacionalne i državnopravne emancipacije.

No ta slika u slučaju Hrvatske nije lišena i mnogih posve specifičnih pojedinosti, zanimljivih odnosa i imanentnoga polemičkog tona, tako da je njezino istraživanje povezano ne samo s usko shvaćenim sklopom umjetnosti i nacionalnog identiteta nego i s kompleksnim pitanjima nacionalne povijesti, ideologije, funkcije institucija, razvoja umjetničkih poetika i općih kulturnih relacija, pa sve do pitanja personalnih odnosa između pojedinih kulturnih, umjetničkih i političkih protagonista. S toga je Petar Prelog, stavljajući u knjizi *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identitet* u središte svoga znanstvenog, profesionalnog i publicističkog interesa odnose umjetnosti, nacije, identiteta i politike nužno morao obuhvatiti širi problemski sklop i tangencijalno zahvatiti temate i područja izvan usko nacionalno determiniranih pojava i problema.

Premda se u površnoj percepciji čini da su mnoga od pitanja važnih za odno-

se umjetnosti i identiteta već postavljena i da je iza njih već niz više ili manje uvjerljivih odgovora i praktičnih zaključaka, pažljivi će čitač u ovoj knjizi doći do niza novih spoznaja i, posebno, uočiti autorov napor da se postavi čvrsti povijesni kontekst svim razmatranim pojavama i da se unutar tih povijesnih koordinata razmotre specifičnosti svakoga od fenomena koji su utjecali na konfiguriranje umjetnosti i nacionalnog identiteta. Podatak da je Prelog povjesničar umjetnosti koji se već više od dvadeset godina posebno bavi i pitanjima konstituiranja moderne hrvatske umjetnosti te socijalnim, idejnim i političkim okvirom u kome

je ona nastajala vidljiva je kroz uvjerljivost, sigurnost i argumentiranost u objašnjava-nju cjeline i detalja, odnosa općega i posebnog, konteksta i pojave. Pretpostavka takve analitičke uvjerljivosti svakako je otvoreni, nedogmatični i ideološki neopterećeni pristup autora, pristup koji jamči znanstvenu nepristranost, ali i temeljenje ocjena i zaključaka na suvremenim kritičkim zasadama i na opservaciji povijesnoga vremena kao dinamične kategorije koja zahtjeva multifokalni pristup. Konačno, koliko god je kronologija događaja iznesena u knjizi sistematična, a premise temeljene na kompleksnom sagledavanju fenomena, u njoj postoji i očekivana doza polemičnosti, koja ne samo da ostavlja mogućnost nego i nudi prostor za nove interpretacijske pristupe takvom složenom problemu kao što je odnos moderne umjetnosti i nacionalnog identiteta.

Knjiga je *klasično* strukturirana: unutar mreže koja daje temeljitu i preciznu kronološku sliku i koja seže od prvih pokušaja da se umjetnošću snaži nacionalna samosvijest do prakticiranja sinteze nacionalne svijesti i umjetnosti pred Drugi svjetski rat, jasno su postavljene teze i zaključci koji argumentiraju smislenost i utemeljenost, ali i zablude, isključivosti i instrumentalizacije umjetnosti i nacionalnog pitanja. Pri tome se autor služi metodom koja nije isključiva i arbitrarna, jer svakome od pristupa u povijesti prilazi kao objektivnoj povijesnoj činjenici koja je izrasla iz konteksta određenog vremena i njegove kulturne, idejne i političke paradigme, pa se čak i za slučajeve posebno naoštrenih, militantnih inicijativa i pragmatizacija nalaze razlozi za povijesno ili psihološko ili fenomenološko opravdanje.

Autorova metodologija, razumljiva za tako složeni problemski kompleks, temelji se, dakle, na kombiniranju kronološke slike umjetničkih pojava i opisa strategija koje su, u općoj i nacionalnoj povijesti umjetnosti razrađivale pojam i status umjetničkog djela u društvenom (političkom, kultur-

nom i drugom) kontekstu. Shvaćajući da je taj odnos u dijakronijskom slijedu složen do mjere da se ne mogu postaviti opći i čvrsti okviri Prelog pokušava tendencije objasniti tako da pažljivo razmatra svaki pojedinačni slučaj. Oslonjen i na svoja prethodna istraživanja i na nova promišljanja i zaključke on će povijesnu sliku donositi istovremeno i sustavnim pregledom i analitičkim razradom.

Postupku elaboracije u knjizi prethode dvije uvodne studije o najvažnijim teorijskim zasadama i interpretacijskim postavkama o odnosu umjetnosti i nacionalnog identiteta, kako u europskim relacijama tako i u odnosu na domaće interprete toga kompleksa. Pri tome je posebno naznačen geografski pristup, što je i očekivano s obzirom na utjecaje koje je *Bečka škola* i njemačka povijest umjetnosti – snažno oslonjena na postavke geografije umjetnosti i njezinog identitetskog značenja – imala na povijest umjetnosti i kulturne strategije u Hrvatskoj.

Temeljni problem koji se, bilo u načelnoj, općoj mjeri bilo kroz konkretne slučajeve postavio pred autora bilo je pitanje kompatibilnosti moderne umjetnosti i nacionalnog okvira, odnosno mogućnost dijaloga modernističkih, centrifugalnih silama određenih tendencija i centripetalnih sila nacionalne umjetničke orijentacije. Kako je Prelog znao da odgovor na to pitanje, posebno u povijesnoj progresiji političkog, ekonomskog i kulturnog kozmopolitizma i globalizma nije nimalo jednoznačan, primijenio je metodu brižljivog, analitičkog motrenja pojedinih umjetničkih ostvarenja i njihovih učinaka na društvene prakse u Hrvatskoj od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. Nedvojbeno je da takvo dugo razdoblje, definirano složenim i u svojoj suštini opozitnim državnim, političkim i ideološkim formacijama, nije jedinstveno ni po svojim kulturnim, a još manje užitim umjetničkim tendencijama ili odnosima umjetnosti i identitetskih praksi. Stoga je Prelogov pristup nužno morao biti usmjeren prema

tako preciznoj analizi pojava, uz usvajanje svih povijesnih, idejnih i poetičkih okolnosti njihova nastanka i, s druge strane, na poseban način izmaknut iz determinanantnih okolnosti prema perspektivi suvremenog kritičkog pogleda.

Naravno, dugo trajanje funkcionalnog modela umjetnosti kao identitetskog sredstva Prelog tumači prije svega kao posljedicu „objektivnih“ okolnosti političkih odnosa, geografskog položaja i sporih društvenih transformacija: takvo održanje modela kulturnog nacionalizma, u čijoj je osnovi perenijalističko shvaćanje nacije kao zajednice temeljene na sintezi podrijetla i kulture možda je usporilo, ali – srećom – nije posve zaustavilo suvremenu profilaciju nacionalne umjetnosti. A nije ostavilo fatalni zastoj najviše zbog toga što su protagonisti s umjetničke scene – podjednako umjetnici i kulturni stratezi – paralelno sa zagovaranjem neke posebne, makar u tematskom smislu, nacionalne orijentacije uvijek imali i svoje daljnje ili bliže europske uzore te želju da se ulančaju u internacionalni umjetnički kontekst. Ta je tendencija paradoksalno prisutna čak i u slučajevima poput *Zenita* ili *Zemlje*, gdje je postojalo čvrsto programatsko i manifestno odbijanje *Europe* i *Zapada*.

Petar Prelog prati razvoj hrvatske moderne umjetnosti od njezinih početnih primjera: apostrofirajući doprinos Kukuljevića Sakcinskog u uspostavljanju temelja nacionalne kulture unutar ilirskog i južnoslavenskog identitetskog kompleksa, autor ipak prve primjere za potvrdu naslovne teme razumljivo vidi u historijskom slikarstvu Mückea i Quiquerera te folklornim i pejzažnim idealizacijama Mašića, a posebno – kao ozbiljnih znakova modernih tendencija – u prikazima povijesnih tema i alegorija kod Ivekovića, Medovića i Bukovca. Ovi i drugi slikari i kipari iz prvoga naraštaja postali su, zahvaljujući Izidoru Kršnjaviju, najvažnijem pokretaču kulturne obnove u Hrvatskoj na kraju 19. stoljeća, simboli prvoga identitetskog vala nacionalne kulture

i umjetnosti. No, tek što je, odbacivanjem historicističkih normi Kršnjavijeva koncepta umjetnosti i secesijom mlađih umjetnika, identitetski karakter umjetnosti počeo zadobivati modernističke obrise i europski duhovni profil, zamah novoga jugoslavenskog identitetskog koncepta zaustavio je prirodni razvoj modernističkih tendencija. Premda je nastao na tragu secesijskih odblesaka i aktualnih tendencija kiparskog monumentalizma, veliki Meštrovićev političko-kulturni projekt vezan uz kosovski mit kao i istovremeni ili nešto raniji rezultati *Lade* i *Medulića* doveli su odnos umjetnosti i nacionalnog identiteta do opasne razine mitomanije i ideološke instrumentalizacije.

Moderne i avangardne pojave u novoj državnoj tvorevini Prelog razmatra prije svega kroz karakter njihovih identitetskih uloga. Ako se umjerenom modernizmu *Proljetnog salona*, s nizom poetičkih orijentacija prema općim europskim likovnim standardima može otpisati svaka politizirana namjera, onda je slučaj časopisa *Zenit* izraziti primjer provocirajuće politizacije umjetnosti, osnivaču časopisa Ljubomira Micića prirođenim ambivalentnim idejnim konceptom i ideološkom osnovom.

Glavni pokretač i moderator ideje o umjetničkom snaženju hrvatskog nacionalnog identiteta između dva rata bio je Ljubomir Babić: njegova borba za stvaranje *našega izraza* nije, doduše, rezultirala preoblikovanjem ideje u znak, ali je jednu (plemenitu i – naivnu) iluziju pretvorila u legitimnu konstrukciju. Na njezinu tragu, ali iz suprotnih idejnih polazišta, bilo je i nastojanje grupe *Zemlja* da ostvari nezavisni likovni izraz. No, upravo je posljednji slučaj pokazao iluzornost takve nakane u sve više povezanom svijetu. Istovremeno se pokazalo da funkcionalna uloga umjetnosti u jačanju identitetske svijesti više nije moguća na stari način, kao što ni upotreba umjetnosti, ma kako plemenita bila, za socijalne ili političke svrhe ne može biti stvarna ako nije dominirajuća umjetnička i moralna snaga djela. x